

Tedavi Alan Erkek Eroin Bağımlılarında Sosyodemografik ve Klinik Özellikler

Sociodemographic and Clinical Characteristics in Males Receiving Treatment for Heroin Dependence

Medine GIYNAŞ AYHAN^{1*}, Emine YILDIZGÖREN¹

¹ Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Beyhekim Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Psikiyatri Kliniği, Selçuklu, Konya

ÖZET

Amaç: Eroin bağımlılığı somatik, psikolojik ve davranışsal belirtileri olan, sürengelik ve yineleme gösteren önemli bir halk sağlığı sorunudur. Çalışmamızda eroin bağımlılığı nedeniyle tedavi alan erkeklerin sosyo-demografik ve klinik özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot: Çalışmaya AMATEM polikliniğinde ayaktan tedavi gören ve DSM-IV TR tanı ölçütlerine göre eroin bağımlılığı tanısı almış ardışık 18 yaş üstü 75 erkek hasta alındı. Klinisyenler tarafından oluşturulan yarı-yapılandırılmış sosyo-demografik görüşme formu dolduruldu.

Bulgular: Hastaların yaş ortalaması 27.24±4.65 (yıl), ortalama eğitim süresi 9.76±2.83 (yıl) olarak saptandı. Hastaların %33.3'ü (n=25) evli, %76'sı (n=57) herhangi bir işte çalışmaktaydı. Sigara kullanmaya başladıkları yaş ortalama 14.67±3.29 (yıl), herhangi bir madde kullanmaya başladıkları yaş ortalama 18.23±4.26 (yıl) olarak saptandı. Hastaların %12'sinde (n=9) ailede madde kullanma öyküsü, %12'sinde (n=9) herhangi bir yolla intihar girişimi öyküsü mevcuttu. İlk kullanılan madde %72'sinde (n=54) esrar, %14.7'sinde (n=11) eroini.

Sonuç: Sonuç olarak bu popülasyonda madde kullanmaya başlama yaşının oldukça düşük olduğu, ilk kullanılan maddenin çoğunlukla esrar olduğu, eroin bağımlılığı tedavi süresinin uzun olduğu saptanmıştır. Bulgularımızın ülkemizin diğer bölgelerinde eroin bağımlılığı nedeniyle tedavi alan kişilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine katkı sağlayabileceği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eroin, Bağımlılık, Buprenorfin

ABSTRACT

Objective: Heroin addiction is an important public health problem with somatic, psychological and behavioral symptoms, persistence and relapse. In this study, we aimed to determine the socio-demographic and clinical characteristics of men who received treatment for heroin dependence.

Material and Method: Seventy-five consecutive male patients over 18 years of age who were diagnosed with opioid dependence according to DSM-IV TR diagnostic criteria and completed the detoxification process were included in the study. All patients were assessed by using a semi-structured socio-demographic form.

Results: The mean age of the patients was 27.24 ± 4.65 (years), and the mean education duration was 9.76 ± 2.83 (years). 33.3% (n = 25) of the patients were married, 76% (n = 57) were with employment. The mean age at which the patients started smoking was 14.67 ± 3.29 (years), and the mean age at which the patients started using any substance was 18.23 ± 4.26 (years). There was a positive family history of substance use in 12% (n = 9) of the patients, and 12% (n=9) of the patients had a positive history of suicide attempt. The first substance used was cannabis in 72% (n = 54) and heroin in 14.7% (n = 11) of the patients.

Conclusion: In this study, it was found that the age at onset of substance use in this population is very low, the first substance used was mostly cannabis, and the treatment period of heroin dependence was long. It is thought that our findings may contribute to the comparison of patients who received treatment for heroin addiction in other regions of our country.

Key words: Heroin, Dependence, Buprenorphine

*Sorumlu Yazar: Medine GIYNAŞ AYHAN

¹Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Beyhekim Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Psikiyatri Kliniği, Konya, Türkiye

e-mail: drmedineayhan@gmail.com

ORCID ID:// 0000-0002-7127-8929

Geliş tarihi: 03.02.2021

Kabul tarihi: 14.03.2021

GİRİŞ

Eroin (opioid) bağımlılığı tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de önemli bir halk sağlığı sorunu olup yüksek morbidite ve mortaliteye sahiptir (1-3). Eroin bağımlılığında mortalite oranları genel topluma göre 4-15 kat daha fazladır (4-7). Avrupa Birliği'nde madde kullanımına yönelik tüm tedavi başvurularının %36'sı opioid kaynaklıdır ve 15-64 yaş arası bireylerde yüksek riskli opioid kullanımının ortalama yaygınlığı %0.4'tür (8). Ülkemizde ise lise öğrencilerinde yapılan bir araştırmada yaşam boyu eroin kullanım oranının %0.2 olduğu bulunmuştur (9).

Avrupa Uyuşturucu Raporu'nda eroinin Avrupa madde pazarında en yaygın madde olduğu, madde kullanan kişiler arasında çoklu madde kullanımının yaygın olduğu, eroinin burundan çekme veya intravenöz enjeksiyon gibi farklı yöntemlerle kullanıldığı bildirilmiştir (8). Eroin kullanmaya başlayan kişilerin ilk olarak bir grupta birlikte burundan çekerek kullandıkları, daha sonra yaklaşık %75'inin enjeksiyon yoluyla kullanmaya devam ettikleri rapor edilmiştir (10). Türkiye Uyuşturucu Raporu'nda ise 2018 yılında yatarak tedavi gören hastaların yaklaşık %21.3'ünün enjeksiyon yoluyla uyuşturucu kullandığı bildirilmiştir. Hastaların genel popülasyona göre daha yüksek oranda hepatit B ve C, ve HIV pozitif olduğu tespit edilmiştir (11).

Türkiye'de alkol ve madde kullanım bozukluğu olan hastaların değerlendirildiği bir çalışmada; hastaların %51'inin esrar, %30'unun eroin kullandığı tespit edilmiştir (12). Altıntaş ve arkadaşları ülkemizde en fazla bağımlılık yapan maddenin eroin (%91.4), en az bağımlılık yapan maddenin ise LSD (%44,9) olduğunu bildirmişlerdir (13). Ülkemizde yapılan başka bir çalışmada, 2001-2005 yılları arasında tedavi amaçlı başvuran hastalar değerlendirilmiş ve en sık kullanılan maddelerin alkol (% 46.8) ve eroin (% 42.1) olduğu saptanmıştır (14).

Eroin bağımlılığı tedavisinde farklı farmakolojik ajanların yanı sıra motivasyonel görüşme ve bilişsel davranışçı terapi gibi psikoterapi yöntemleri de kullanılmaktadır (15,16). Ülkemizde eroin bağımlılarında daha önce yoksunluğa yönelik semptomatik tedavi kullanılırken, 2010 yılından itibaren sürdürme tedavisi olarak buprenorfin+naloksan kombinasyon tedavisi kullanılmaya başlanmıştır (17). Ancak mevcut tedavi seçeneklerine rağmen yüksek bağımlılık etkisi ve şiddetli yoksunluk belirtileri olan eroinin bağımlılığında yüksek oranda yineleme (relaps) olduğu görülmektedir (18,19). Naloksan, buprenorfinin damardan kötüye kullanımını engellemek amacıyla buprenorfine eklenmiştir (20).

Bu çalışmada; eroin bağımlılığı nedeniyle ayaktan başvuran erkek hastaların yaş, maddeye başlama yaşı, madde kullanım ve tedavi süresi, relaps sayısı gibi klinik ve sosyodemografik özelliklerinin araştırılması amaçlanmıştır.

MATERYAL ve METOT

Çalışmaya Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları Tedavi Merkezi (AMATEM) polikliniğine 1 Ağustos – 30 Eylül 2019 tarihleri arasında DSM-IV-TR tanı ölçütlerine göre eroin bağımlılığı tanısı almış, en az 1 yıldır ayaktan tedavi alan 18 yaş üzeri ardışık erkek hastalar alındı. Hastalar tarafından klinisyenler tarafından oluşturulmuş yarı yapılandırılmış muayene ve sosyo-demografik bilgi formu

dolduruldu ve hastaların klinik özellikleri kaydedildi. Elde edilen verilere göre hastaların yaş, medeni durum, eğitim durumu, çalışma durumu, madde kullanımına ilk başlama yaşı, ilk kullanılan madde, madde kullanım şekli, intihar girişimi ve aile öyküsü gibi değişkenler incelendi.

Klinik görüşme yapmayı ve sosyo-demografik veri formunu doldurmayı engelleyecek düzeyde zihinsel yetersizliği olan, okuma ve yazması olmayan ve çalışmaya katılmaya gönüllü olmayan kişiler çalışmaya dahil edilmedi. Gönüllü hastalardan sözlü ve yazılı onam alındı. Bu çalışma için Necmettin Erbakan Üniversitesi Meram Tıp Fakültesi Etik Kurulundan 12.07.2019 tarih ve 2019/2025 karar sayısı ile onay alındı.

Tüm istatistiksel veriler SPSS programının 18.0 versiyonu ile yapılmış olup analizlerde tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler ve sürekli değişkenler ortalama \pm standart sapma, kategorik değişkenler ise frekans ve yüzde olarak verildi.

BULGULAR

Çalışmaya eroin bağımlılığı olan 75 erkek hasta dahil edildi. Hastaların ortalama yaşı 27.24 ± 4.65 yıl olup, ortalama eğitim süresi 9.76 ± 2.83 yıl olarak saptandı. Tablo 1'de hastaların sosyo-demografik özellikleri verilmiştir

Tablo 1: Hastaların sosyo-demografik özellikleri (n=75)

Yaş (ort \pm SS)	27.24 \pm 4.65
Medeni durum	
(n,%)	
Evli	25 (%33.3)
Bekar	50 (%66.7)
Eğitim yılı (ort \pm SS)	9.76 \pm 2.83 (min:5-max:16)
Eğitim durumu	
İlköğül	7 (%9.3)
Ortaokul	33 (%44)
Lise	22 (%29.3)
Üniversite	13 (%17.3)
Çalışmadurumu	
n(%)	
Çalışıyor	57 (%76)
Çalışmıyor	18 (%24)

Hastaların tamamının sigara kullandığı ve sigaraya başlama yaşının 14.67 ± 3.29 yıl olduğu, herhangi bir maddeye başlama yaşının ise 18.23 ± 4.26 olduğu saptandı. Hastaların %72'sinin (n=54) ilk kullanılan madde olarak esrarı kullandığı, %14.7'sinin (n=11) ise eroin kullandığı bulundu. Hastaların klinik özellikleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Hastaların klinik özellikleri (n=75)

Sigaraya başlanan yaş (ort±SS)	14.67±3.29 (min:7-max:23)
Madde kullanmaya başlama yaşı (ort±SS)	18.23±4.26 (min:9-max:32)
Tedavi süresi (ay) (ort±SS)	37.20±14.85 (min:12-max:60)
Halen kullanılan buprenorfin dozu (mg) (ort±SS)	7.21±2.46 (min:2-max:16)
Eroin kullanma süresi (ay) (ort±SS)	35.20±25.04 (Min:4-max:120)
Son yıl içinde relaps sayısı (ort±SS)	2.03±1.34 (min:0-max:5)
Günlük eroin kullanma miktarı (gr)	2.21±1.44 (min:0.5-max:12)
İlk kullanılan madde	(n,%)
Esrar	54 (%72.0)
Eroin	11 (%14.7)
Alkol	5 (%6.7)
Ekstazi	4 (%5.3)
Kokain	1 (%1.3)
Ailede madde öyküsü	(n,%)
Var	9 (%12.0)
Yok	66 (%88.0)
İntihar girişimi öyküsü	(n,%)
Var	9 (%12.0)
Yok	66 (%88.0)
Self-mutilatif davranış	
Var	12 (%16.0)
Yok	63 (%84.0)
Parenteral kullanım	
Var	22 (%29.3)
Yok	53 (%70.7)

TARTIŞMA

Çalışmamızda Konya Eğitim ve Araştırma Hastanesi AMATEM'e ayaktan başvuran erkek hastaların sosyo-demografik ve klinik özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Sosyo-demografik özelliklerden olan yaşın ortalama 27.24±4.65 (yıl) olduğu, hastaların %44'ünün ortaokul mezunu olduğu, %66.7'sinin bekar olduğu, %24'ünün herhangi bir işte çalışmadığı ve hastaların tamamının sigara içtiği saptanmıştır. Bu oranlar benzer örneklerde yapılmış çalışmaların sonuçlarıyla uyumludur (2,3).

Ergenlerde esrar (kannabis) ve inhalan-solventler başlangıçta genellikle en sık tercih edilen maddeler olup eroin daha az oranda tercih edilmektedir (21,22). Adıyaman'da 2017-2018 verilerinin incelendiği bir çalışmada 1 sene içinde esrar kullanma oranında belirgin azalma gözlenirken, eroin kullanma oranında önemli bir artış olduğu saptanmıştır (23-26). Dünya genelinde tüm yaş gruplarında esrar erkekler arasında en yaygın kullanılan yasa dışı maddedir (8). Türkiye Uyuşturucu Raporu'nda da esrar kullanım oranı benzerdir (11). Bizim çalışmamızda da hastaların %72'si ilk olarak esrar ile başlayıp daha sonra eroin ile devam etmişlerdir. Bu oran Kulaksızoğlu ve arkadaşlarının çalışmasıyla benzerdir (3). İçişleri Bakanlığının raporunda maddeyi ilk kullanım yaş ortalamasının ise 19 olduğu bulunmuştur (11). Bizim çalışmamızda ise benzer olarak madde kullanmaya başlama yaşının ortalama 18.23±4.26 olduğu tespit edilmiştir. Kulaksızoğlu ve arkadaşları eroine başlama

yaşının ortalama 20.1±4.3 yıl olduğunu bildirmişlerdir. Eroinin bağımlılık yapıcı etkisinin yüksek, yoksunluk belirtilerinin şiddetli olması göz önüne alındığında esrar kullananların eroin kullanmaya başlaması ve bağımlılık geliştğinde tedavi için başvurması beklenen bir sonuç olarak düşünülebilir. Kolay ulaşılabilir ve ucuz olması ve halk arasında bağımlılık yapmadığına ve zarar vermediğine dair yanlış inançların olması nedeniyle esrar madde kullanımında başlangıç olarak tercih ediliyor olabilir (27,28). Ayrıca bu yanlış inançlar eroin gibi başka bir madde kullanmaya başlamayı da kolaylaştırabilmektedir. Bu nedenle okullarda ve riskli bölgelerde aileler ile birlikte ergenlere psikoedükatörün verilmesi, aile bilgilendirmelerinin yapılması gerekmektedir. Madde kullanmayı başlatan sebepler, daha sonra eroin kullanarak devam etmeye neden olan sebepler araştırılmalı ve bunlara yönelik önlemlerin alınması gerekmektedir (27). Bu rakamlar ülkemizde madde kullanmaya başlama yaşının giderek düşmekte olduğunu ve toplumsal bir sorun olduğunu göstermektedir.

Ailede madde kullanma öyküsünün bulunması çocukta madde kullanmaya karşı genetik olarak yatkınlaştırıcı rol oynayabilir. Ayrıca madde kullanımı olan anne-babaların çocuklarını sıklıkla ihmal etmeleri ve çocuklarına yeterli şekilde ebeveynlik yapamamalarından dolayı bu çocukların gelecekte madde kullanmaya başlama için risk altında oldukları bildirilmiştir (29). Madde bağımlılığı olan ve yatarak tedavi gören ergenlerin ailelerinde madde kullanımı yüksek bir oranda (%56.2) saptanmıştır (27). Bizim çalışmamızda ise bu oran %12 olarak bulunmuştur. Çalışmamızda 18 yaş üzeri hastaların alınması bu oranın daha düşük çıkmasına neden olmuş olabilir. Aile öyküsünün pozitif olduğu vakalarda aile tedavisi ve psikoedükatörü daha da önem kazanmaktadır.

Araştırmamızda hastaların %9'unda intihar girişimi, %16'sında self-mutilatif davranış öyküsünün olduğu saptanmıştır. Bilici ve arkadaşları bağımlılık merkezinde yatarak tedavi gören hastalarda self-mutilatif davranış oranını %49 olarak bulmuşlardır (12). Başka bir çalışmada ise (2) eroin bağımlılarında intihar girişimi oranı %34.3 iken kontrol grubunda %4 olarak tespit edilmiştir. Kulaksızoğlu ve arkadaşları (3) ise opioid bağımlılarının %11.7'sinde intihar girişimi, %23.5'inde self-mutilasyon saptamışlardır. Çalışmalar arasında intihar girişimi oranlarının farklı olmasının nedenleri arasında yıllar içinde ülkemizde madde bağımlılığına ve komorbid psikiyatrik bozukluklara yönelik tedavi olanaklarının ve tedavi seçeneklerinin artması şeklinde değerlendirilebilir. Çalışmalar arasında oranlar açısından küçük farklılıklar olsa da kendine zarar veren ergen olgularda maddeye başlama yaşının daha küçük olduğu ayrıca duygusal istismar ve fiziksel ihmalin sık olduğu saptanmıştır (27). Bu nedenle kendine zarar verme davranışının bağımlılık için bağımsız bir risk faktörü olarak kabul edilip üzerinde durulması gereken önemli bir konu olduğu ileri sürülmüştür (30).

Eroini damar yoluyla kullananlarda yüksek oranda psikiyatrik komorbiditenin bulunduğu (31) saptanmıştır. Eroin kullananların %7.5'i sadece damardan, %22.5'i folyo ve damardan olmak üzere her iki yoldan kullanmaktadırlar (3). Benzer olarak çalışmamızda damar yoluyla kullanım öyküsü %29.3 olarak saptandı. Damar yoluyla kullanma oranının yüksek olmasının nedenleri arasında eroinin bağımlılık yapma şiddetinin yüksek olması ve toleransın kolaylıkla gelişmesi olduğu söylenebilir. Ancak damar yoluyla kullanma hepatit ve HIV gibi hastalıkların bulaşması ve mortalitenin artması gibi

sorunları beraberinde getirdiğinden önlenmesi gereken bir konudur (11).

Çalışmamızın bulgularına göre ayaktan tedavi süresinin uzun (37.20±14.85 ay) ve son yıl içindeki ortalama relaps sayısı da (2.03±1.34) yüksektir. Evren ve arkadaşlarının yaptıkları bir takip çalışmasında eroin bağımlılığı olan erkek hastaların 1 yıllık süre içinde relaps oranlarının %44.23 olduğu saptanmıştır (32). Aynı çalışmada relaps olanların bazalde ortalama sözel agresyonlarının tedaviyi sürdüren gruba göre anlamlı olarak düşük olduğu ancak takip sonunda fiziksel agresyon ve impulsivite skorlarının anlamlı olarak yüksek olduğu belirlenmiştir (329). Çoğu çalışmada relaps oranları benzer şekilde yüksek bulunmuş olup, relapsın daha çok detoksifikasyon süreci sonrasındaki ilk 6 ayda olduğu saptanmıştır (33,34). Relapsın nedenleri olarak olumsuz yaşam olayları, öfke, suçluluk gibi olumsuz duygular, yetersizlik düşünceleri, başa çıkma becerilerinde yetersizlik, yüksek aşırma şiddeti, düşük sosyal destek, yetersiz baş etme becerileri ve komorbid psikiyatrik bozukluklar yer aldığından, tedavi sürecinde bu olumsuz özelliklerin gözden geçirilmesi gerekmektedir (35-37).

Çalışmamızın sınırlılıkları sadece tedavi için başvuran hastaların alınması, kontrol grubunun bulunmaması, hastaların tümünün erkek cinsiyette olması olarak söylenebilir. Ayrıca sonuçlarımız tedavi almayan ve DSM-IV-TR'ye göre eroin bağımlılığı halen devam eden hastalar için genellenemez.

SONUÇ

Bu popülasyonda madde kullanmaya başlama yaşının oldukça düşük olduğu, ilk kullanılan maddenin çoğunlukla esrar olduğu ve eroin bağımlılığına yönelik tedavi süresinin ise uzun olduğu belirlenmiştir. Bulgularımızın, ülkemizin diğer bölgelerinde eroin bağımlılığı nedeniyle tedavi alan kişilerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

- 1.UN Office on Drugs and Crime (UNODC). World Drug Report 2010 (United Nations, Publication, Sales No. E.10.XI.13).http://www.unodc.org/documents/wdr/WDR_2010/World_Drug_Report_2010_lores.pdf. Accessed 20 Dec 2016.
- 2.Evren EC, Er FO, Erkıran M, Çakmak D. Tedavi Arayışında Olan Eroin Bağımlılarında I. Eksen Psikiyatrik Komorbidite: Sosyodemografik ve Madde Kullanım Özellikleri İle İlişkisi. Klinik Psikiyatri Dergisi 2002;5(2):92-104.
- 3.Kulaksızoğlu B, Kara H, Özçelik Ö, Kuloğlu M. Opioid bağımlılığının tedavisinde naltrekson implant kullanımı: Geriye dönük bir çalışma. Anadolu Psikiyatri Derg 2019; 20: 133-138.
- 4.Lewer D, Tweed EJ, Aldridge RW, Morley KI. Causes of hospital admission and mortality among 6683 people who use heroin: A cohort study comparing relative and absolute risks. Drug Alcohol Depend 2019; 204: 1-5.
- 5.Weinstock J, Wadeson HK, VanHeest JL. Exercise as an adjunct treatment for opiate agonist treatment: review of the current research and implementation strategies. Subst Abus 2012;33:350-60.
- 6.Gilfillan KV, Dannatt L, Stein DJ, Vythilingum B. Heroin detoxification during pregnancy: A systematic review and retrospective study of the management of heroin addiction in pregnancy. S Afr Med J. 2018;108:111-117.
- 7.Dubols N, Hallet C, Luppens D, Anseau M, Charlier C. Rapid opiate detoxification under anesthesia (RODA) Rev Med Liege. 2013;68:298-302.

- 8.Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi. Avrupa Uyuşturucu Raporu 2019: Eğilimler ve Gelişmeler. Lüksemburg; Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu, 2019.
- 9.Sönmez MB, Çakır D, Çınar RK ve ark. Substance use and parent characteristics among high school students: Edirne sample in Turkey. J Child Adolescent Substance Abuse 2016;25:260-267.
- 10.Gandhi DH, Kavanagh GJ, Jaffe JH. Young heroin users in Baltimore: a qualitative study. Am J Drug Alcohol Abuse 2006;32:177-188.
- 11.İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. Türkiye Uyuşturucu Raporu 2019. Ankara: TC İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, 2019.
- 12.Bilici R, Uğurlu GK, Tufan E, Güven T, Uğurlu M. Bir bağımlılık merkezinde yatarak tedavi gören hastaların sosyodemografik özellikleri. Fırat Tıp Dergisi 2012;17(4):223-227.
- 13.Altıntaş H, Temel F, Esin Benli D, ve ark. Tıp fakültesi birinci sınıf öğrencilerinin madde bağımlılığı ile ilgili bilgi, görüş ve tutumları. Bağımlılık Dergisi 2004;5:107-114.
- 14.Bulut M, Savaş HA, Cansel N. Gaziantep Üniversitesi alkol ve madde kullanım bozuklukları birimine başvuran hastaların sosyodemografik özellikleri. Bağımlılık Dergisi 2006;7:65-70.
- 15.Butler K, Le Foll B. Impact of substance use disorder pharmacotherapy on executive function: a narrative review. Front Psychiatry 2019;10:98.
- 16.Mumba MN, Findlay LJ, Snow DE (2018) Treatment options for opioid use disorders: a review of the relevant literature. J Addict Nurs 29:221-225.
- 17.TC Sağlık Bakanlığı, Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu, 23 Kasım 2009, No 079,661(2009/74) ve 14 Ekim 2010, No. 070,068 (2010/72).
- 18.Bossert JM, Ghitza UE, Lu L, Epstein DH, Shaham Y. Neurobiology of relapse to heroin and cocaine seeking: an update and clinical implications. Eur J Pharmacol 2005;526(1-3):36-50.
- 19.McLellan AT, Lewis DC, O'Brien CP ve ark. Drug dependence, a chronic medical illness: implications for treatment, insurance, and outcomes evaluation. JAMA 2000;284:1689-1695.
- 20.Ling S, Manganil R, Cleverley K, Sproule B, Puts M. A systematic review of sex differences in treatment outcomes among people with opioid use disorder receiving buprenorphine maintenance versus other treatment conditions. Drug Alcohol Depend. 2019;197:168-82.
- 21.Ögel K. Madde Kullanım Bozuklukları Epidemiyolojisi. Türkiye Klinikleri Dahili Tıp Bilimleri Dergisi 2005;1:61-64.
- 22.Yüncü Z, Aydın C, Coşkunol H, Altıntoprak E, Bayram AT. Süresince Başvuran Olguların Sosyodemografik Değerlendirmesi. Bağımlılık Dergisi 2006;7:31-37.
- 23.Egilmez OB, Örum MH, Dumlupınar E. Comparative analysis of the probation implementations in Adıyaman province: The data of 2017 and 2018. Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi 2020;22(1):30-38.
- 24.Altuner D, Engin N, Gürer C, Akyay İ, Akgül A. Madde kullanımı ve suç ilişkisi: kesitsel bir araştırma. Tıp Araştırmaları Dergisi 2009;7(2):87-94.
- 25.Alpay N, Karamustafaoğlu N, Kükürt R. Madde bağımlılarında suç. Düşünen Adam. 1995;8(2):16-17.
- 26.Ögel K, Tamar D, Evren C, Hızlan C, Evlice YE, Önder E et al. Madde kullanıcılarının özellikleri: Gözden geçirme. 3P Derg. 1999;7(4):5-32.
- 27.Yıldız D, Çiftçi A, Yalçın Ö. Bir ÇEMATEM kliniğinde yatan ergen hastalarda madde kullanım eğilimleri, psikososyal travmalar, psikiyatrik komorbiditeler ve cinsiyet farklılıkları. Dusunen Adam, 2020;33(2):190-202.
- 28.Turan R, Yargic I. The relationship between substance abuse treatment completion, sociodemographics, substance use characteristics, and criminal history. Subst Abus 2012; 33:92-98.
- 29.Kepple NJ. Does parental substance use always engender risk for children? Comparing incidence rate ratios of abusive and neglectful behaviors across substance use behavior patterns. Child Abuse Negl 2018;76:44-55.

- 30.Moran P, Coffey C, Romaniuk H, Degenhardt L, Borschmann R, Patton GC. Substance use in adulthood following adolescent self-harm: a population-based cohort study. *Acta Psychiatr Scand* 2015;131:61-68.
- 31.Darke S, Ross J. Polydrug dependence and psychiatric comorbidity among heroin injectors. *Drug Alcohol Depend*, 1997;48(2):135-141.
- 32.Evren C, Yılmaz A, Can Y, Bozkurt M, Evren B, Umut G. Severity of impulsivity and aggression at a 12-month follow-up among male heroin dependent patients. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni-Bulletin of Clinical Psychopharmacology* 2014;24(2):158-167.
- 33.Yılmaz A, Can Y, Bozkurt M, Evren C. Alkol ve madde bağımlılığında remisyon ve depresme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 2014;6:243-256.
- 34.Savaşan A, Engin E, Ayakdaş D. Bir AMATEM kliniğinden taburcu olan bağımlı hastaların yaşam tarzı değişiklikleri ve nüks durumları. *Psikiyatri Hemşireliği Derg* 2013;4:75-79.
- 35.Saatcioğlu O, Yapıcı A, Ciğerli G, Uney R ve ark. Yatarak tedavi goren bağımlı hastalarda nuksun değerlendirilmesi. *Bağımlılık Dergisi* 2007;8:133-137.
- 36.Evren C, Durkaya M, Dalbudak E, Celik S ve ark. Erkek alkol bağımlılarında depresme ile ilişkili etkenler: 12 aylık takip çalışması. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Norolojik Bilimler Dergisi* 2010;23:92-99.
- 37.Güleç Öyekçin D, Aldemir E, Altıntoprak AE, Dalbudak E, Deveci A, Güleç G, ve ark. Opioid Kullanım Bozukluğunda Tanı ve Tedavi Kılavuzu Çalışma Grubu. *Opioid Kullanım Bozukluğunda Tanı ve Tedavi Kılavuzu*. Evren C, editör. İstanbul: Yerküre; 2017.